

Проф. д-р Краус.

Про данських хліборобів.

(З дозволу автора переложив І. О. Бочковський.)

В-во „Кооператвний Фонд імени Василя Доманицького“.

1926,

ПОДЄБРАДИ.

Власна друкарня

при закладі B. Vančura v Poděbradech Lázních.

Проф. д-р. А. Краус.

Про данських хліборобів.

(З дозволу автора переложив І. О. Бочковський)

В-ВО „КООПЕРАТИВНИЙ ФОНД імени Василя Доманицького“

П о д е б р а д и

1926 р,

Власна друкарня,

при закладі

B. Vančura v Pödebradech-Laznich.

ПЕРЕДМОВА ПЕРЕКЛАДЧИКА.

Автором цієї публікації про данське хліборобство є відомий чеський філолог і спеціаліст по скандинавських питаннях та національних культурах—професор чеського університету в Празі д-р. А р н о ш т К р а у с.

Тому, що у цьому викладі гарно і популярно зясований культурний розвиток та поступ данського селянства, а головню узгляднена роля у цім т. зв. данської вищої селянської школи і кооперації—я вважав доцільним переклад його на українську мову і зробив це перед 8 роками, коли Україна, скинувши ярмо чужої неволі,—прокинулась до самостійного державного існування.

З різних причин переклад цей не вийшов досі друком. Я радий, що це може статися тепер заходами в-ва „Кооперативний Фонд ім. Василя Доманицького“ і таким чином продовжена традиція незабутнього діяча на ниві укр. кооперації—Василя Доманицького. Данія—це зразкова країна селянського культурно-суспільного та кооперативного поступу, тому кожна селянська країна конче мусить добре ознайомитися з новочасною історією данського хліборобства. Звідти можна призбирати чимало фактичного матеріялу та ознайомитись з практичного досвіду данців для власної визвольної культурно-національної боротьби.

Для ознайомлення українського селянства, (що став вже активним чинником в культурно-національному життю рідної країни) з історією та працею данських хліборобів—ми й зробили український переклад брошури проф. А. Крауса. Він у своїй батьківщині виконав каменярську працю, для ознайомлення своїх земляків з культурним поступом данського селянства і для програмового зацплення методів данської селянської культури. Гадаю, що і українські сел. з успіхом могли б багато де-чому повчитися від своїх данських колег і був би радий, як що ця брошура викликала б серед них зацікавлення до данського хліборобського життя та відповідного наслідування його і в своїх умовах.

О. І. Б.

Подебради 11|XII. 1925.

ПРО ДАНСЬКИХ ХЛІБОРОБІВ.

(Виклад, який не відбувся 17 травня 1900 р. на хліборобській виставці у Празі).*)

Цього тижня ми мали установчі збори нової спілки, метою, якої є підтримувати наш краєвий артистичний промисл, зробити його вжиточним для народу через те, що винайденим буде для нього збут у Празі та в провінціальних містах... Ця діяльність започаткована викладом, який я мав про подібну діяльність в Норвегії в „центральному товаристві чеського жіноцтва“ *Ustřední spolek českých žen*“.**)

З подиву гідною енергією пані хопилися цієї думки й протягом кількох тижнів досягли того, що вона була здійснена. Тішусь з того вжиточного чину й позволяю собі щиро припоручити нову „Задругу“ (*Zádruha*) Вашій ласкавій увазі.

Коли отже сливе чверть року опісля я знову говорю про данські відносини, легко могла б насунутися думка, що мною керує амбіція знову досягнути такої ж мети, наче я хочу, щоб Ви з такою ж швидкістю, як ці дами, почали наслідувати те, що іншими було зроблено та позакладали установи, про які тут говоритиму.

Мушу отже передовсім подбати про те, щоб така думка у Вас не виникла; це, що я Вам хочу сказати, буде оповідання з подорожі до країни казок. Послухаємо, порадіємо, гадаю, але наслідувати її або досягнути того не можна, бо те, що є фактом у країні казок, не може бути здійснено де-інде й колиб я мав навіть дар вмови й потрафив свої вражіння. передати так, щоб Ви в захопленню кидали свої дорогоцінності до скриньки, аби з вкладок цих заложена була „Höjskole“***), я тільки всмі-

*) Виклад правда був оголошений, але не відбувся, бо на нього крім одного вищого урядовця з університету та одного пражського редактора, не прийшов ніхто, хто б хотів його слухати. Не зважаючи однак на те, що чеські хлібороби так виразно показали, що не хочуть нічого чути про своїх данських товаришів, я—такий дрібязковий, що оголошую цей виклад друком, доповнивши подекуди розділ про вищі школи з викладу, котрий я мав 17 червня 1900 року у Зноймі на маніфестаційному вічу у справі заложення чеського університету на Мораві. (Примітка автора).

**) Виклад цей вийшов друком згаданого товариства й продається по 10 шагів. (Примітка автора).

***) Себ-то вища данська народня школа. (Примітка перекладчика).

хнувся б радий з цього результату, та сказав би: дорогі приятелі, полишіть собі свої перстені й сережки, бо те, що є у країні казок, не можна навіть золотом купити в країні сумної дійсності.

Отже: „Запряжемо собі до возу казок чотирьох білих коней із золотими віжками гея, гея, гей...

На срібному возі золоті дзвіночки.

Колеса з пряників та з цукру стріха...

Наша країна байок починається біля річки Конги, посеред рівнини без значніших височин, що хвилювали б як море, вступимо до неї, перейшовши цю незначну річку.

Сталося це в зимі 1870 р. у Готторпі.*) Полонений французький офіцер прочитав у часописах, що кількох французьких жовніврів втікло через данський кордон та що були привітані в Данії пуншем. Коли це здалося тим, то чому і не іншим? гадав він і пійшов у далеку подорож. Йшов на північ, аж дійшов до взгіря біля Конги, не знаючи, де є і не маючи відваги нікого запитати по-французькому, а ще тим менше кепською своєю льотарингською німецькою мовою, щоб не зрадитись.

Він був перемучений; його відвага занепадала так, що він впав на землю, рішивши ані кроку вже не зробити далі, хай буде-що буде. На-раз він завважив дім, гарно збудований з білих і червоних цегол**), яких не бачив у Шлезвику.***)

Він встав, підійшов до нього, перейшов через місток і прочитав над входом:— „Friheden“ (свобода), це мабуть те саме, що „Freiheit“. Отже в Данії, на свободі—зрадів він, таке зворушення можна почувати після цього, коли ми приходимо від полудня Конги з сумною свідомістю, що їдемо через країну, де поневолений нарід марно домагається свого природнього й писаного права. А коли перейдемо через річку, над нами захвилює стяг в дорогах наших фарбах ****)— ми є у вільній країні, в Данії.

Недалеко від згаданого дому „Friheden“, який збудував собі емігрант зі Шлезвику, є громада, де вбогі учителі гуртують шлезвицьких дітей в позашкільному віці, щоб їх навчити рідної данської мови, котру вириває їм з уст краєва (себ-то німецька державна й германізуюча школа. Прим. перекл.); тут недалеко є данська кордонна твердиня: Асков.

*) Шведське місто, яке лежить у географичному центрі трьох скандинавських країн. Прим. перекл.

**) Червоний та білий кольори є національними данськими. Прим. перекл.

***) Данської країни, забраної й поневоленої німцями після дансько-німецької війни в 1864 р. Прим. перекл.

****) Червоно-білий колір є також національною чеською фарбою, Прим. перекл.

Гранична твердиня без валів і без гармат, бо малий на-
рід супроти великого не може боронитись насиллям, не маючи
грубих сил загалом. Асков є твердиння, якої бундючна й аж до
зубів озброєна Німеччина не змогла вибудувати. Це є арсенал
зброї духа; це є перша й найбільша з данських вищих людських
шкіл, селянських університетів, які в чужині називають—Höjs-
kole (що значить вища школа. Прим. перекл.). Що це таке
höjskole? Наш (себ-то чеський. Прим. перекл.) научний словник
скромно перекладає „виділова школа“. Я сам колись звертав
увагу на те, що данці добре відрізняють університет від вищої
школи та що нікого не називають студентом, хто не здобув со-
бі цієї назви тяжким іспитом на атестат зрілості (навіть фре-
квентантів політехників не називають студентами й я остері-
гався отже вживати назви університет. А навіть, читаючи
про Асков, яко доповнену „höjskole“, не міг собі цю річ уявити
інакше, ніж те, що це є „höjskole“ з додатком хліборобської або
молочарської школи. Я був у цьому так переконаний, що за-
пропонував визначному чеському хліборобові, зажадати від неї
інформацій, можливо цікавих для чеського молочарства. Але він
певне знав це ліпше, бо навіть не відповів на мого листа.

Причиною цього непорозуміння була незвичайна автосугес-
тія, спричиненна моїм читанням в минулому літі; визначний
чеський вчений, філософ — полігістор та педагог забунтував
в часописах проти нашої середньої школи, особливо ж проти
гімназії. В гімназіях, казав він, навчають зайвим річам. Молодь
в них псують лише не-моральними оповіданнями з життя по-
ганських богів; навчають історії Греків, неначе вона є важні-
шою, чим історія Китайців, або Зулукафрів; навчають матема-
тиці, якої не потребують в практичному життї; відтак, очевидно,
школяр забуває все, чому навчився так, що вчені люде не змо-
жуть сказати хемичної формули полевого шпату, або рік вітт-
штоцької битви. Тимчасом про такі потрібні річі, як, наприклад,
роблення мила, нічогісенько не чували.

Ці висновки мене дуже приголомшували; я дійсно запиту-
вав себе — навіщо я ходив до школи. Справді, я майже все
забув чому навчився в гімназії, а як роблять 'мило не знав та
не знаю й досі. Коли ж я собі при цьому пригадав школи,
яким Данці приписують такі чудові висліди, я уявляю собі їх
як школи засновані в дусі вченого Омбо. В них школярі цілий день
сидять навкруги єдиного вчителя (один він має бути) та повто-
рюють до такту все, що він їм передав саме зі своїх відомостей
аж доти, доки так добре не запам'ятають його викладів, що вже
ніщо не потрафить вирвати їх з їхньої пам'яті, бо освіта цього
вченого є ніщо інше, як пам'ять.

Очевидно, що він (себ то вчитель в данських школах) не
марнує свого часу, не навчає школярів зайвим річам, але учить
їх, як треба орати та сіяти, купувати й продавати, а коли це

буде загально повчаючим, то він їм розкаже і як робиться мило.

Але вистарчить побути один день в Аскові (мені врешті у цьому році вдалося здійснити своє давнє бажання й побути якийсь час в цій школі), щоби переконатися не лише в непрактичному й неомбівському характері цієї школи, але й щоб заявити, що Асков справді є університетом, як що якийсь університет загалом існує на світі. Відїзжаючи звідти за пару тижнів, я ще більше був переконаний в цьому його значінню.

Такою була теж завжди думка про це фундатора цих шкіл: поруч вченої вищої школи — народня вища школа у вільній співпраці між собою.

II.

Цим фундатором був Микола Фрідрих Северін Грундвіг (1783—1872), один із своєрідніших та найвизначніших Данців взагалі; він має чимале значіння в церковній історії, виступивши проти переваги розуму й розумовання лютеранської церкви. В його прихильників слова біблії та її виклад має менше значіння, ніж свідоцтва, залишені кожною християнською церквою, сайнство хрещення й причастя. Він склав для данської боготлужби чудові канти. Він також оживив стару скандинавську мітологію, алегорично викладаючи поганські легенди старих Норвегів, Шведів та Ісландців. Він оповідав своєму народові в перекладах та власних творах рідну й всесвітню історію, перейняту одним світоглядом. Провідною думкою його творів були: християнство, національність (заложена на старих традиціях), об'єднання північних народів: скандинавізм й свобода. Отже свобода. — є прикмета данських релігійних мислителів, що проповідують релігійну свободу, — Грундтвіг та Киркегард, оба противники, але однаково глибоко по християнськи почуваючі люди, однаково працювали проти кожного накидування віри, проти насилування сумління. Грундтвіг досяг того, що в данській церкві можна шляхом виборів утворювати нові парохії; його християнство є християнством Скандинавців, навернених на Христову віру та щиро її прийнявших, але таких, що зберегли при цьому вірність пам'яті своїм поганським предкам й дбайливо переховували пошану до них і до культури, яку вони створили.

Скандинавізмом називаємо думку, яку він вложив в розуміння старовини та сучасности скандинавських народів; думку, подібну до славянської взаємности Колляра, тільки що скандинавізм скорше міг би привести до практичних вислідів. Але основа в них ця ж сама: це є людяність, яка у Грундтвіга проявляється головню в його піклуванні про найширші народні верстви, про їх розумове то моральне піднесення. З цього чут-

тя виходило теж його бажання заложити вищу школу для народу поруч зі звичайною високою школою. Він хотів, щоб багата академія в Сорє була зреформована в такий народній університет. Сорє й Гетеборг були двома його ідеалами. В Сорє мав люд гуртуватися навкруг учителів, котрі вільним словом, поетично піднесли б та захищували б йому культуру, що її одержано у спадщину від поганських батьків та ушляхотнену християнством; котрі дали б йому освіту, що не полягає лише в нагромадженню відомостей, в збиранню округи зі стола вчености, в школярській вчености, але яка була б вихованням, вихованням релігійним та історичним (як у Жидів) й естетичним (як у Греків). Натомісь в Гетеборзі, в цьому місті, яке лежить майже в середині трьох скандинавських держав, мали жити вільно, як в англійському коледжі коло триста вчених—шведських, норвежських та данських, котрі не мусіли б учити, але позбавлені матеріяльних клопотів, могли б свобідно досліджувати і викладати лише тоді, коли відкрили б щось нового у своїй спеціальности й поділилися б тим зі своїми співдослідниками. Це був фантастичний плян, який ніколи, навіть приблизно, не був здійсненим та який показує, що може було щастям для народньої вищої школи, що не Грундтвіг сам її здійснив в життю.

Але звернемо увагу на те, як Грундтвіг вже перед 70 роками своєрідно рішив й доси пекучий спір між університетом, який є згуртованням дослідників, що мають творчо плекати науку й університетом, як школою, котра має роздавати науку своїм слухачам, а тепер також і широкому народньому загалові. У Грундтвіга отже бачимо тут в ідеальній формі полагодженими справи академії, університету та народнього університету.

Король Христіан VIII мав охоту здійснити мрію Грундтвіга, але смерть перешкодила йому в переведенню цього пляну. Між тим одначе, шляхом самопомочи вдалося вже заснувати таку вищу школу. В Шлезвіку від 30 літ занепало дотеперішнє співжиття обох народів—данського й німецького; серед обох починається національно-відроджуюча діяльність. З данського боку ученик Грундтвіга—кельнський професор Флор був тим, що занявся цією справою. Засобом цієї діяльности була також вища школа, заложена у 1847 р. в Реддінгу в Шлезвіку, близько границь королівства, аби вона менш підлягала неприхильности шлезвицького урядництва, настроєного по шлезвиг-гольштинському.

Реддінгська школа, заснована для піднесення данської національности, в країні, що адмініструвалася, по-німецьки була якийсь час осамотненою; лише у Фині Кольд заложив собі свою вищу школу. Тим часом коли реддінгська школа була зо всіх боків підтримувана, Кольд, домашній вчитель, заложив свою „höjskole“ на власну відвічальність та вишукував школярів для

неї, ходячи в літку по полях й розмовляючи з селянами. Пробудження народу принесло свої овочі вже під час війни 1848-50 р.р., коли шлезвицькі селяне самі виступили проти Шлезвик-Гольштинців. Данці побідили і данська народність у Шлезвику здавалась захищеною; країна була розділена на область данську, мішану та німецьку. В данській області шкільною й церковною мовою була данська. Тому багатьом реддінгська школа під цим оглядом здавалась вже зайвою. Гадали зреформувати її в практичну хліборобську школу.

Але це не сталося; прийшов час розцвіту цієї школи, на чолі якої був Гексбро, тодішній (у 1906 р.) голова данського краєвого сойму. В 60 р.р. в цій школі розпочали свою діяльність молодий богослов Л. Шредер і Пуцгорн, які разом з сусіднім пастором Свайstrupом влаштовували по черзі релігійні та національні народні віча.

Ця діяльність була на-раз припинена, коли у 1864 р. Шлезвик дістався до чужих рук. Незабаром виринула думка перенести школу, бо можна було передбачати, що під прусською охороною вона не зможе вільно розвинути. І дійсно вона відтак лише животіла через постійні утиски. Врешті у 1877 р. занепала остання її рештка—приватня жіноча школа. Після війни отже реддінгські працівники шукали місця для діяльності як мога найблизче до саме визначених границь.

III.

В 1865 р. Шредер з молододу своєю дружиною приїхав до Аскова, де й досі є ще мала будівля, котру вони тоді наняли, щоб тут заложити „Ботаничну вищу школу“. Асков був тоді осамотненим хутором і складався всього з трьох господарств. Це є майже неймовірне для того, хто сьогодні подивиться на забудовання високої школи, більшість з яких побудовані, очевидно, лише останнього року; на будівлі інших шкіл, котрі повстали поруч вищої школи (ткацька, шлейдова—себ-то столярська); на доми ремісників і торговців, котрі тут осіли. Бо тепер Асков є майже місточком, з власним костьолом, школами, товариством для піднесення домової краси, книгарнею, гарними магазинами. Лише одного там не має, без чого знову не обійдеться ані найбідніше чеське село -- шиночку.

Причина того, що Асков розрісся так значно протягом цих 35 років—не є в тому, що він лишився єдиним у своєму роді та зосереджував в собі доплив всіх прямуючих сил—наваки, 1864 р., по всій країні закладалися такі вищі школи, а протягом так короткого часу заложено було їх по-над 100, з чого 50 існують й досі.

Що ж було причиною цього?

Данці були в цьому часі переможені, ограбовані. У них забрали дві гарні країни, і з населення й що ще гірше—були страшенно зневірені. До цього часу, п'яні побідою з 1850 р., гадали вони, що історія точиться навкруги них, що „Dannevirve“*) не можна здобути, що скандинавські країни та Англія і Франція недопустять до їх занепаду, що навіть сам Бог потрібує Данії. Але тепер побачили, що на нікого не можуть покладатися, як лише на себе, але що й самі вони за слабкі. Нарід був переможений; переможений перед лицем Європи в боротьбі з двома великими державами. А цей малий данський нарід насамперед шукав причини своєї поразки в самому собі, у своїх хибах і недостачах і замість нарікання та обурювання, замість віч і резолюцій,—він закладає школи, школи та ще раз школи.

В цьому і є зміст цієї данської байки; це і є данське відродження після поразки.

Таким чином повстала низка „höjskol“, котрі поширені нині по всій країні, але школа Шредера в Аскові, нащадок першої вищої народньої школи, лишилася на їх чолі, приваблюючи завжди найбільш визначних вчителів. В 1878 р. вона була врешті зреформована в школу дворічну, до котрої вступають головню такі слухачі, котрі перед тим були вже в іншій вищій школі. Ще одна ріжниця кидається в очі в асковській школі; тим часом, як інші школи мають протягом 5 зимових місяців лише школярів—чоловіків, а підчас 3 літніх місяців тільки жінок,—Асков має протягом 6 зимових місяців також і жіноцтво, до чого ще долучається (в маю, червню та липню)—звичайна вища жіноча школа, так що взагалі в Аскові є такі річники: два для мущин і три для жіноцтва. Крім цього є ще в Аскові окремі курси для учителів вищих народніх шкіл.

IV.

Що данські „höjskol'i“ могли повстати у такому числі було обумовлено тим, що ці школи є чисто приватними інституціями, слухачі яких самі платять та покривають всі їх видатки. Шкільна плата є чимала, а в Аскові та де инде є влучно розділена таким чином, що за перший місяць слухачі платять 30 корон, за другий—25, третій—20 кор. і т. д., аж в шестому плати не побирають. Таким чином осягають того, що побут слухачів в ній не скорочувався за браком грошей на останні місяці. Держава сама не утримує ніякої такої школи, але дає їм підмогу у формі стипендій слухачам і субвенцій самим школам.

Загалом в Данії тримаються гасла:—поміч самопомо-чи. „Hjælp[til]selvhjælp“. Хто сам собі помагає—має право на

*) Так називається старий охоронний вал проти Німеччини. О. Б.

державну підмогу. Тому там державна поміч не є початком і кінцем всіх підприємств. Закон установлює норми для того, хто має дістати підмогу й тому яка будь сваволя або яка небудь протекція виключена. „Höjskole“, яка має певне число слухачів та відповідає іншим вимогам, мусить дістати державну підмогу. Тому можливі höjskol'i найрізніших типів. Не так давно був оповіщений список höjskol, які мають право на державну поміч: було їх 75, коли зачислити на основі цього правительственного списку, до них теж всі школи хліборобські, домової господарки, ремесницькі та інші, зорганізовані на зразок höjskol. Число аж зайве, що, безперечно, не свідчить про надзвичайні прикмети учителів всіх цих шкіл.

Тому й на зїзді слухачів, який відбувся перед 25 роками в Аскові, залунало бажання повороту до героїчної доби höjskol, коли люде, як Шредер, що міг би нині бути єпископом, самопосвячувалися для неї, коли треба було боротися з відпором урядових кругів, зі всіляким переслідуванням, між тим як тепер учителювання в höjskol'ах стало заробітком, який досить оплачується, а сама höjskole стала любимцем всього данського громадянства.

Це є очевидна річ, якої не може уникнути добра справа, котра після десятиліть врешті побідила. Höjskole є добра, така добра річ, що навіть а ні це надмірне щастя й прихильність мабуть їй не зашкодить, та „не попсує“ її.

Найбільш хіба моглаб їй зашкодити постанова, якою держава вимагає від того, хто хоче підмогу для прийняття до школи хліборобської або ремесничої, свідоцтва, що перед тим він був в якійсь höjskol'i.

Правда, вимагають лише свідоцтва, що там він взагалі був; про те, чому він там навчився, ніхто його не запитує: у höjskol'ах не учаться для атестатів, щоб дістати свідоцтво: до цих шкіл вступають без вступних іспитів, а курс закінчують без остаточних іспитів та без свідоцтва. Зпочатку в Данії запитували: чому там навчимося, чи можемо відтак служити на пошті або фінансовому уряді?

Але тепер вони вже зрозуміли свою höjskol'у; тепер вже визволилися з німецького культу оштемпльованого паперу й стали більше Англійцями. Вступають до університету, не намагаючись взяти з нього якогось посвідчення—чорного на білому папері, а відтак записуються иноді другий раз знову, або перебувають в різних таких школах, бо в höjskol'ах не має писаного точного пляну; не має інспекторів, котрі до дрібниць знають, що в дану годину саме діється в них; все тут залежить від особистости вчителя.

V.

Асківська школа є передовсім школою Шредера; в його дусі працюють останні вчителі, загалом вчені, як фізик Пуль

Лякур, лінгвіст Маріус Крістенсен; біля школи осів пенсіонований пастор Фрейльберг, фольклорист європейського значіння й коли є нагода—вільна година—в розкладі лекцій, тоді він має до слухачів свої славетні виклади.

Що асківська школа не дає практичної наука, в цьому я швидко переконався; зараз же в день свого приїзду. Я вислухав виклад свого старого приятеля Крістенсена про Горація та Віргілія; і коли уважав цей виклад за щось святочно-надзвичайного, та коли очікував, що звичайний день буде присвячений практичним річам, то я був розчарований. Вже другого дня вранці, коли в 8 годин всі зібрались на виклад директора Шредера, отже до першого викладу в тижні, якому безперечно приписують спеціальне значіння. Про що говорив Шредер? Про скандинавську старовину, мітологію, навіть про міт, котрий ані трохи не є моральнішим, ніж ті страшні оповідання про легкомисного Юпітера; бо в ньому говориться про те, як Сігні,—в наслідок одідиченої від батька боязкості—неможучи виховати местника, родить сина з власним братом Жигзмундом. Шредер коментував поодинокі мотиви цієї легенди як алегоричні прояви ідеального прямування в боротьбі з вульгарністю. Я не оправдував ані одного з цих викладів, в яких Шредер намагався бути вірним учеником Грундтвіга, не міг однак уникнути особливого почуття пошани супроти цієї людини на катедрі. Він видався мені неначе старо-поганський жрець, що цим неначе алегоричним викладом боронив свої віри супроти поширювателів нового євангелія.

Дійсно, в скандинавській історії не має таких скоків як в інших, не має доби, котру не можна було б признати своєю; навпаки є в ній такий ловільний розвиток, що скандинавське поганство, католицизм й сучасний протестантизм уявляються як етапи внутрішнього покійного розвою, що не залишив гіркоти; тому скандинавець грундтвігіанець з однаковим захопленням говорить про Гаральда чи Пальнатока, як про святого Олафа та Дагмару, або про нових та старих протестантів. Тому ця ж сама людина викладає слухачам скандинавську археологію й мітологію, яка колись викладала священну історію, та яка викладає і історію нового часу. У всій їх історії немає моменту, якого слід уникати; не гальмують їх ані релігійні, ані політичні погляди; вони критикують своїх предків з однаковою щирістю, як і своїх сучасників. Тому вони можуть покласти історію в основу своєї просвіти; мають виклади про історію всесвітню, скандинавську, культурну, господарську, літературну—я навіть зауважив в програмі лекцій також історичну математику та історичну фізику.

Це останнє для мене було остільки дивовижним, що я вислухав кілька таких викладів у Лякура та Апелля.

Я зауважив, що у вищій школі математику викладають рівнобіжно з історією свого розвитку, що, напр., коли мова є про Архимета, зясовують його спосіб обчислення обсягу тіл. Аппель, викладаючи про те, як Ерстед винайшов електромагнетизм, попередив його гарним нарисом цілої особистості цього вченого. Ця метода має чудові результати й вона відразу показує нам характер школи Шредера, (бо я не хочу сказати, що так є у всіх школах) навіть з чисел та математичних знаків і природничо-наукових здобутків вона дійшла до найціннішого висліді: пізнання особистості, відкриття досліджуючого духа обсервованими фактами. Инакше кажучи, свобода слова у Нёй-скол'ах не є обмежена якимись шкільними програмами. Ніколи я не забуду, а слухачі певно також ніколи не забудуть, останнього викладу Лякура з акустики, в якому оглянувши фізичні причини й умовини слуху з попередніх викладів, він говорив про те, що власне не належить вже до фізики: про зміст цих повітряних хвиль, що впливають на слухові органи, про силу слова, про значіння співу, тону, про відвічальність у звязку з силою над словом.

А ця людина при цьому зовсім не затрачувалася в безплідному філософуванню на шкоду власної науки; він є фізиком, що має в Аскові вітряк, котрий силою вітра двигав машини, черпає воду, розкладає її електричністю, в яку переробив вітер і здобутим таким чином киснем і воднем освітлює де котрі салі в Аскові, тоді, коли інші — електрикою. Таких викладів від рана до семої години у вечері буває кілька. Здивовує в них незвичайна увага, з якою парубки та дівчата слухають їх, не роблячи собі заміток. Дивує отся уважність, котра могла б бути зразком і для наших студентів; коли вам доведеться побувати на викладі данської мови та арифметики, то здивовано побачите, що ці інтелігентні люде (або принаймні більшість з них) ледве потраплять розбиратися у звичайній фразі, що вони мають попередню освіту лише таку, яку їм дала початкова школа.

А ці люде приходять до вищої школи й слухають там всілякі предмети, навчаються рисунків, тригонометрії, писати по-данському, читають поетичні твори — вчать ся всього, але лише не практичного в узькому розумінню цього слова. Першого травня вони розходяться й я заложився б, що вони не довідалися як треба робити мило.

Шредер, здається мені, має навіть спеціальну вдачу перетворювати практичні річі в суто-непрактичну історію. Я вислухав його виклад про скло, котрий був тим цікавий, що в ньому зясувалося, як щасливо економічні епохи Данії відзеркалюються в її мистецьких пам'ятках: велике запотребування бурштину — в передісторичному часі в гарних і багатих могилах з камяної й бронзової епохи; доба Вальдемара, коли єдина Данія

постачала оселедців, дуже цінних для суворого додержування по стів—відбилася в романських костелах (готицького стилю не має); і як доба вивозу товару в XVI ст. не залишила подібних пам'яток в більшому числі з причин безкрайнього п'янства, котре знову відзеркалюється у великому запотребуванню скла, що знову винищило ютські ліси так, що доперва у новітньому часі повстають монументальні будівлі. Все це було дуже гарне, але зовсім не практичне.

Я зупинився на цьому викладі, бо він зясовує нам цілого Шредера, а це є дуже важно для цієї школи, бо асківська школа є школою Шредера, себ-то folke höjskol'ою (народною вищою школою. О.Б.), веденою в дусі свого директора. Звідси чимала різниця поміж поодинокими höjskol'ами, котрі инакше майже всі всеж таки мають однакову програму і однаково влаштовані.

Багато з цих шкіл є під безпосереднім асківським впливом навіть в зовнішніх справах; так, напр., пані пасторова Берре в Софе запевнювала мене, що вона варить зовсім так, як пані Шредерова, та що має від неї всі рецепти. А через те, що учителі та властители вищих шкіл виходять з асківських аудиторій, тому асківський дух панує також в багатьох вищих школах.

Зі згаданої замітки пані пасторової бачимо, що не менше завдання ніж директор має теж його дружина.

Слухачі, а в літку й слухачки, харчуються в сім'ї директора; обід (о другій годині) буває спільний для сім'ї та всіх слухачів. Як слухачі таким чином належать до сім'ї директора, так і сім'ї всіх учителів відчинені для них. Тому, хто був в Аскові, той згадує не лише директора, але й чудову його дружину, цю справжню данку, хоча вона й є нащадком Лютера, але заразом і носителькою асківського духа. Такий є дух цілого, а до того ще головного гурта höjskol—грундтвігських шкіл,—„шкіл білих,“ або веселих християн, як їх називають мійські погани, щоб відрізнити їх від християн сумних, або плаксивих, то є пієтистів, себ-то напрямку внутрішньої місії. В цих останніх, які мають певно тільки п'ять höjskol в новітньому часі, головним завданням є християнське пробудження. Тим часом, коли в грундтвігських школах дух є, правда, також християнський та протестанський, але заразом й національний, вільнодумний під політичним і скандинавським оглядом, об'єднуючий всі скандинавські народи в одну велику сім'ю.

В Аскові буває завжди чимало людей та жінок з Норвегії й Швеції, а часто також з Фінляндії (в цій країні höjskol, а' також прищепилася, хоча досі не в такій мірі, як в Данії).

Навчання відбувається систематичними викладами, однак вільними (не через читання) та з доповнюючими їх бесідами в окремих годинах; до цього лучиться практичне навчання данської мо-

ви, рахунків, рисування та інших подібних предметів. В пів до сестої вранці вперше забрешить дзвінок, але вже між 6 й 7 найвчасніші школярі роблять гимнастику (шведську; котра чудово замінює фізичний рух, до якого вони при звичаєні). В пів восьмої слухачі збираються в їдальні до кави; потім є коротка рання молитва, до якої зрештою не примушують. Заспівають якийсь кант Грундтвіга, а директор промовить „Отче Наш“ з відповідною молитвою. Відтак бувають виклади від 8 до 9 для всіх, а потім від 4 до 7; від 9 до 10 — гимнастика для дівчат, о 10 годині є сніданок, у 2—обід, 3,4 4—полуднують, в 7 - пють чай, після чаю кінчають щодену працю, як що не буває якогось спеціального викладу або дискусії.

Дуже гарно в Аскові відбувають неділю; до обіда до 10 години йдеш до костела (асківці збудували для себе свій власний костел з помічу приятелів, користуючись зі свободи, котру приймає данська церква. Вона дозволяє утворювати паравії через свободні вибори. Обідають раніше (ніж звичайно) і зараз після полудня слухачі й слухачки розходяться... до шинків думаєте?! Ні. Це не тому, щоб всі були протиалкоголиками. Проти шклянки пива в Аскові ніхто нічого не має, але тому, що цілий дух школи виховує так, що про висиджування в шинках ніхто не думає. Вони роблять прогульки по гарних околицях, роблять екскурсії до якоїсь близької школи, однак, в 1|2 6 велика викладова саля буває переповнена не лише слухачами й слухачками, але й народом з околиць—це їх забава. Такий виклад був першим, який я пізнав в Аскові; я був дуже здивований звичаєм, що перед та після викладу гуртом співають — напруженою увагою, з якою слухали виклад, а також тим, що після нього не було оплесків.

Данські селяне вислухують виклад або врочисту промову й винагородять бесідника своєю уважністю. Мені пригадувалося наше громадянство, котре своїми оплесками приголомшує кінець, найгарніших музикальних продукцій і признаюсь, що мені більше подобалася зимніша данська вдача.

О семій годині вечеряють, але вже після 1|2 9 товариство збирається знову, щоб закінчити неділю шляхотною розривкою: раз я бачив світляні картини, другий раз запросили пастора з Всен, щоб їм прочитав драму Гертца. (Це триває до 11 годин і довше, ніхто однак не був нетерплячий і, хоч він читав чудово, не оплескувано його). Хто бачив їх так разом, той повірив словам пастора Берре, якого ректор гімназії питав раз про те, яка саме різниця між їх школярами. Різниця в тому—відповів директор höjskol'i—що коли ви, пане ректоре, хочете дуже втішити своїх школярів, даєте їм вільну годину, а коли я хочу зробити своїм слухачам радість, то додаю їм надпрограмовий виклад. І дійсно, коли розходилося про надзвичайний виклад, хоч би мій про Чехію, завжди на нього гуртом сходилися слу-

хачі й слухачки та ніколи не було треба контролювати чи всі є присутні (чого теж не робили). В höjskol'i панує свобода навчання, як це повинно бути в університеті.

Я вже згадав, як мене здивувало співання на викладі; але це не було ніякою недільною надзвичайністю: в Аскові й в höjskol'ax взагалі часто співають. Слухачі звичайно мають у себе лише одну книжку, а саме співаник. Учитель стане на катедрі та скаже: заспіваємо те або те число й зараз же залунає одна з пісень, звичайно, довга, повна думок, для чеського вуха мабуть убога мельодіями, яка здебільшого торкається своїм змістом предмету викладу. Іноді після скінчення одної співають ще другу. Це звучить гарно і принадно. Я аж засумував: ми—співацький нарід, а вони співають.

Цього року (себ то 1900. О.Б.) в березні зійшлися в Аскові старі слухачі й слухачки з 1870-75 років на ювілей; перед святочним викладом. Шредер, їм запропонував заспівати пісню про Норнагеста. Я здивовано дивився на жінок; всі ці селянки співали цю важну й думково тяжку пісню з пам'яті; весь цей час вони вірно заховали її в пам'яті; пісні з höjskol, є їх товаришками в життю.

Дуже захоплюючий приклад цього, як також душі цих шкіл взагалі, знайшов я під час свого побуту в Аскові у шлезвицькому часописі „Hejmdal“, там селянин скаржився, що прусаки покарали без причини служницю, данську громадянку; посеред зими вивели її до кордону, хоч вона була порядною дівчиною, яка нікому не зробила ніякого лиха; але при праці вона стало співала й так гарно згучали її пісні з höjshol'i“. А це прусакам було не до вподоби. Пісні з höjskol!! Очевидно вона переслухала літній курс, а відтак—студентка—пішла в службу, або повернулася до служби біля коров, до всіх тих праць—від яких неосвічена й груба служка втікає;—доїла та кидала гній, але при цьому співала—ось зразок впливу.

В Сорє я сам чув, як її директор пастор Берре впливав на дівчат, щоб вони не цуралися хатньої праці, щоб були свідомі значіння доїння коров для добробуту всієї країни, всього данського народу й, дійсно, де-які дівчата під впливом його слів рішили, що будуть служити та доїти корови; чиж не заслуговують славного вінку такі дівчата і така країна, де дівчата з освітою, усвідомлюючи важність цього завдання, йдуть до тяжкої праці—чиж не є це справді країна казок.

Який тон та яка моральність панує в höjskol'ax—в цьому товаристві, зложенім з числа 200 молодих людей—про це не можу говорити без захоплення. Там є чемність без фарисейства, веселість без розпусти, вільні відношення без влізливості; молодші учителі тикаються зі слухачами, однак, я не бачив щоб через це хтось почувався управненим до зайвих інтимностей. Субота є днем одвідувань. Слухачі самі розділюються в гурти,

щоб їх не зійшлося за багато в одному місці й перебувають вечір в сім'ях директора та інших вчителів у вільній гутірці, живій але коректній дискусії до пізньої ночі. Тут в сім'ях людей, славних по цілій Скандинавії, непримусово відчуває себе шведський чи норвежський дослідник, котрий студіює вищі школи, учитель початкової школи, який хоче стати вчителем в höjskol'i та вбогий ремісник чи син сіромашного селянина, який на стипендію рідної громади дістався до höjskol'i. Чиж не лишаться спомини кожного з них незабутніми?! А між цими слухачами з найрізніших кругів витворюються щирі приятельські відносини. Як особливо дівчата зживаються з höjskol'ами, про це чув я багато голосів на зїзді. Фейсберг писав мені цього року останнього квітня: „цього дня день розїзду, а скрізь самий плач.“

Так слухачі прощаються з цими школами, де не навчають нічому практичному, де навіть історію не викладають по методі Омбо так, що вони її певно незабаром забудуть, а зі школи відносять лише незначну освіту.

VI.

Иноді доводиться читати про höjskol'i злучені з ремісницькими або хліборобськими школами, але в таких випадках не може бути мови про жадне справжнє сполучення, бо це дві школи під одною стріхою та зі спільними вчителями, при чім слухачі або ходять до höjskol'i або до спеціальної школи.

Подекуди ці фахові школи, багато де в чому нагадують höjskol'i; вони—інтернатні, як höjskol'i та перебувають з ними в окремому зв'язку, а саме: по закону з 1882 р. кожний, хто хоче дістати стипендію для вступлення до спеціальної школи, мусить мати посвідку про те, що він набув загальної освіти або в реальній школі або у höjskol'i.

Я казав якось, що у нас (себ то в Чехах. О.Б.) також є зимові хліборобські школи, але пані Шредерова спокійно мені зазначила, що ці безперечно не досягнуть своєї мети, як що попри них не існують вищі школи.

Отак уявляють собі там співділення цих шкіл. Селянський хлопець після чотирнадцятого року живе на хуторі батька й навчається практично всієї хліборобської праці так, що ліпше не пізнав би це в жадній школі. Доперва потім в 18-20 роках (військова служба забирає дуже мало часу) він вступає до höjskol'i, перебуває там зиму, слухає виклади, вправляється в рахунках та в рідній мові, при звичаються цілі години та вечори висиджувати на лекціях, що з початку певно є дуже тяжкою річчю, а відтак на весну повертає до дому, знову працює, а на другу чи дальшу зиму вступає до хліборобської школи, де все є як в höjskol'ах тільки, що виклади бувають спеціальні та що тут складаються іспити.

Коли парубок є дуже талановитий, коли він хоче бути селянським письменником або має багатого батька, то він ще в третій раз йде до справжнього й головного асківського університету, де перебуває зиму або дві. Багато є таких, що абсолютують весь цей курс.

Це взагалі данська метода. Отже ремісник відбуде практичну науку, а відтак, як товариш йде на зиму до ремісничької школи; так само купець йде найперше до крамниці, а потім до школи; навіть учитель неперед відбуде рік практики в якійсь школі (очевидно, слухаючи лише), а доперва потім йде на три роки до інституту чи до семінарії, як тут кажуть.

Для віку від 14 до 18 літ, отже віку, в яким у нас найбільше пеклюються видділовими школами хліборобськими, лісними, ремесницькими, торговельними, промисловими й т. д.,—Данці майже не мають шкіл; в цих роках вони посилають хлопця до поля, до лісу, до крамниці, на море, до майстерні, покладаючись на те, що аж він набуде розуму, то сам дбатиме про те, аби надолужив теоретичну освіту, яка йому бракує, що він ходитиме до виділових шкіл для дорослих і, як в Копенгазі 20 літні робітники, засяде на лавці технічної школи або вечірніх студентських курсів від 8 до 10 годин.

Ми розділюємо життя на дві неординакові частини: молоді літа, проживаємо на шкільних лавках, стало на лавках, аж доки врешті нас випустят в життя. „А тепер живи, як можеш.“ Всю науку ми хочемо відбутися в молодих літах. Хочемо, щоб молодь ходила до шкіл доти, аж буде розумніша, ніж її батьки, щоб вона мала культуру розуму та серця, здорове тіло, приспособлені руки, знання законів і світа, щоб молода людина, як лише вийде зі школи, відразу змогла сісти на міністерському стільцю або й потрапила сама собі зробити мило. А відтак, очевидно, завжди будемо незадоволені з того, що школа дає і завжди будемо лаяти то нові школи, то старих учителів. Один раз—гімназії, а другий—реальні школи. Дальше керовники й директори шкіл будуть змушувати учителів учить при 25 ступнях тепла, або як, наприк., в Празі, в новому шкільному будинку зроблена буде баня для школярів, але ніхто в ній не купавється, тому що протягом тижня неначе не можна ані години на це посвятити коштом навчання; не диво відтак, що в багатьох родинах ніхто не має більше праці, ніж нещасні діти.

В Данії розвивається новий напрям: школа й життя переплітаються в народніх університетах, Højskole'ах, викладах та на вічах. Доросла людина знову стає школяром тоді, коли молодь, як казав дотепний данський фел'єтонист, все більш та більш може віддаватися шляхотній грі мяча, ляун-теніса, екскурсіями та иншим забавам. Се лише жарт, але не слід недобачати в ньому ядра правди. Чиж дійсно треба обтяжувати молодь; чиж не можна було почекати з багатьома справді важними відомос-

тями, до зрілішого віку, коли людина навчається з инакшим розумом. Лише так можна буде розв'язати пекуче шкільне питання, що вимагає стало щоб діти вчилися багатьом річам, щоб докладно вчилися, а рівночасно, щоб це не шкодило їх фізичному розвитку, як досі, але навпаки пособляло.

Данська селянська вища школа показує нам шлях до цього розв'язання. Памятаймо, що життя є довге, що ціле життя є школою, а тоді нас не лякатиме, що діти вийдуть зі школи не знаючи добре хліборобства, законодавства, політичної економії, продукування мила та чого ще не бажали б панове, щоб знав 14 літній хлопець. Данський селянський хлопець вже певно від десятого року помагає дома; від чотирнадцятого він є у батька пастухом, але через це нічого не втрачає. Він потім йде у вищу школу та у професійні школи; буде відтак членом викладавого товариства, які від часів Höjskol, існують в цілій країні та не збираються очевидно в душних шинках при пиві, як наші просвітні організації, але в окремих будівлях. Майже кожне (данське) село має гарну будову де можуть відбуватися театральні вистави, політичні та просвітні збори. Там цілі години висижують ці люде з твердими від праці руками, зтурбованими обличчямй — чоловіки та жінки; я чужинець завжди найскорше втомлювався цим. Або врешті він постановить собі, що відбуде повчаючу подорож по країні, зажадає у влади, а ця йому охоче дасть стипендію для „husmandsejs“. Щорічно мандрують гурти селян під фаховим проводом по зразкових господарствах, економіях, школах, а коли їх стара школа запросить на осінні збори, тоді вони з'їдуться на тиждень, везучи зі собою навіть власні перини — до старих, малих садиб, щоб вислухати тут виклади про часові й загальні річі.

Багато з Вас певно переконані, що такі селяне, котрі розїджають по викладах та вічах, незабаром зкрахують та стануть сміховищем для своїх сусідів, — але про це мова буде дальше.

VII.

Я обіцяв виклад про данських селян. а між тим так довго все балакаю про вищі школи. Та всеж таки я не відхилився в нічому від своєї теми: бо данський хлібороб, це хлібороб з höjskol'i; це хлібороб, котрий є під безпосереднім або посереднім її впливом. Читаючи в гарній книжці Фейгберга про давніше селянське життя з перед одного людського віку, бачимо, що тут не видко зародків цього величезного розвитку й чим далі йдемо назад в історії хліборобства, тим більшу завважаємо подібність між ним та нашими власними селянами в минулості.

Бачимо їх приголомшених тяжкою панщиною й кріпацтвом (Vorneookab), а коли це з початком 18 ст. воно було знесено

назабаром було змінено *Stavusbaand'* ом, яке з огляду на військову службу, що спочивала виключно на селянах, прикувало їх до рідної рілі й віддало на поталу панської ласки чи неласки. В цьому часі данський селянин своїм стражданням та загальним положенням є рідним братом чеського; однакова доля спричинила в них однакові характери. Поруч чеського селянина, схарактеризованого так чудово Челяковським в словах:— „Ти, чеський селянин, дуже хитрий пташку... стоять Енне а відтак Бергет, персонажі найбільшого данського письменника Гольберга. Енне у сні стається бароном—старий мотив, який використав вже Шекспір в передмові до „Схаменення злої жінки“, а недавно тому Гергарт Гауптман ужив його в своєму „*Sehenck und Jan*“, в яким новий барон засуджує управляючого економією на смерть через повішення. Коли останній здивовано запитує його, за що ж саме цей засуд—добрий Енне відповідає:—„Ти економ і ще й питаєш, за що маєш бути повішеним“. Сим одним словом схарактеризовано цілу душу хлібороба, як вона утворювалася під впливом безсовісних урядників.

Очевидно, що від комедії та жарту не покращало положення хліборобів; вони осталися бідолашними, не зважаючи на всілякі комісії, котрі радили над його кращою долею, от як хоч би й у нас. Ця справа переcheкала швидкі й непродумані реформи німця Струенза й доперва після його уступлення підчас панування коронного принця, пізнішого короля Фридриха IV, вдалося знести у 1788 р. „*Stavusbaand*“ і розпочати через це нову еру в історії данського селянина. Хто побуває в Копенгазі, зобачить недалеко від залізничного двірця високу піраміду, це є „*Frihedstøtte*“—стовп свободи—й під цим прапором свободи відбувається весь дальший поступ данських хліборобів.

Повної конституційної свободи данський селянин досягнув рівночасно з нашим (себ-то чеським О.Б.) в 1848 р., але не втратив її вже; і незабаром активно взявся до політики, в розвитку якої хлібороб здебільшого творить ліві партії в той час, коли обшарники з мійськими кругами творять консервативні партії.

Чимала різниця в порівнанню з чеськими відносинами спочиває в розділі землі: тоді, коли Чехи становлять країну, колонізовану наслідком переваги великих посіlostей, у данців цей розділ є вигідніший. Вони поділяють хутори по одностайному мірилу, тонни твердого зерна; тонна твердого зерна відповідає на найліпшій рілі (Ч. 24) біля 2 з половиною ар., але звичайно 5-10, а на найгіршій—навіть 15 ар*). Данія має лише 2.013 хуторів більше понад 12 тон твердого зерна, а голозна маса землі належить 65.000 селянським газдівствам (від 1-12 тон твердого зерна), до яких треба додати 175.000 хатніх господарств (менших, чим 1 тона), але в яких також ще здебільшого самостійно господарюють, звичайно з двома коровами. За-

*) 109,25 арів=1 десятині. Прим. черек,

кладування нових фідеікомісів є заборонено, але рівночасно селянське газдівство зберігається. Як що хтось набув сусіднє майно і злучив його зі своїм, то що найменше чверть гектару мусить лишитися незасіяною. Тому отже не має сенсу скуповувати села й перетворювати їх в ліси.

Серед таких відносин й з таких шкіл вийшов новий данський селянин.

Що ж думає про нього данська суспільність?

VIII.

В Данії є різні партії й чимало політичної пристрасности; майже у всіх справах ріжняться громадська думка, але в одну річ вірять всі солідарно—у всіх часописах про це прочитаєте й в кожній розмові це почуєте:—освічені данці, буржуазні, ліберальні чи консервативні, а навіть соціялісти—живуть дякуючи своїм хліборобам. Це скаже Вам пані пасторова на асківському зїзді (хлібороб сам є, зрозуміло, скромний й скорше говоритиме про те, чого ще йому бракує, а рибський Stffsamtsmand*) покаже вам аркуш паперу й запитає: — „маєте у себе таких селян?“—Є це подання в справі повітового виділу, до якого належить цей селянин, написано надзвичайно ясно та докладно.

Міські люде, які значно більше віддалені від хліборобів, ніж у нас і мають свої довголітні традиції, признають, що данське село витворило своєрідну культуру, незалежну до певної міри, від городської. Признається високий рівень данської селянської преси; признається, що хлібороб господарює раціонально й коли він ще недавно їздив до Англії учитися хліборобству, то нині англійці приїздять до Данії де чому підучитися. Я сам зустрів молодого англійця, котрий три роки пробув в Данії в більшій економії та їхав до своїх батьків, а звідти до Канади, де мав осісти.

Коли ви спитаєте данського хлібороба, яка причина цього поступу, цього його успіху, він скаже вам:—højskol'a. Що це значить?! А ось що: Ми і наші сини цілий рік перебуваємо в інтернаті (бурсі), де слухаємо викладів про поганських богів та героїв, про старі легенди, в які вже ніхто не вірить, про стару історію нашого народу, відтак де-що з географії, тригонометрії і про магнетизм; там чуємо вірші, співаємо при цьому, поскачемо в гимнастичних саях і в результаті—наше зерно дає більший урожай, наші корови більше дають молока, наші кури зносять більше та більші яйця, а наші свині більше товстіють. Це така нісенітниця, що вона не мусить бути правдою. Але в цю логику повірив світ так, що стає вже навіть небезпечним; доки højskole була відома як школа, що заціплює іде-

*) Начальник округа—вищий урядовець, як губернатор. Прим. перек.

алістичне розуміння життя, яко опертя народности, доти вона була забудьком й ніхто не звертав на неї, уваги; вона могла чудово розвиватися й успішно працювати. Але тут нараз пішла чутка, що через höjskol'у зліпшується масло і це вже було щось: тепер почали приїздити Німці й Англійці, Греки та Мадяри, перські, медейські й єлямітські племена, що перебувають в Месопотамії, в Юдеї та в Кападокії, в Понтії і в Азії, щоб оглянути ці школи: влади посилають своїх спеціалістів*), котрі заглядають до кожного кутка (викладів звичайно не розуміють) та шукають, де саме робиться цей порошок до масла.

На зїзді данських слухачів höjskol'и викладав Шредер і при цім оповідав пречудову анекдоту: якийсь данський вчений подорожував під дунайськими країнами й був там вельми радісно витаний, але при прощаню спостеріг, що його хотять напоїти, аби він їм потім відкрив тайну, який порошок кладуть Данці до масла. Всі присутні зустріли це оповідання веселим сміхом а на останніх зборах Нільс Педерсен Ладелундський казав: — „Нині проф. Краус знав, що ми кладемо до масла“; всі присутні селяне були переконані, що цим таємним порошком є сама höjskol'a.

Щож отже є те, чим захоплюється рідний край і чужина, щож саме сталося?

IX.

Данський хлібороб аж до 80 років плекав в урожайних місцевостях зерно, а в західніх—пашних погіррях та пасовиськах—годував худобу, але в цьому часі сталося відоме обниження цін на зерно, що спричинило майже некорисність хліборобства, а заразом настала криза й експорту худоби --цього головного джерела данських доходів.

Криза, це слово, якого так часто надуживається, що воно позбулося грізности. Яка однак була криза в годівлі данської худоби, про це дозвольте мені щось сказати—не на основі сухих статистичних цифр, але на основі живого оповідання мого приятеля—д-ра Фейльберга. Фейльберг був пастором в західній Ютландії, більшість його доходів була з того, що він міг на своїй плебанії випасти за літо пару штук худоби, яку він в осені продавав і це приносило йому 1200-2000 кор. прибутку. Однак з початком 80 років сталося таке, що Німеччина й Англія рівночасно замкнули свій кордон для данської худоби. Тепер було зле й економ сповістив пан-отця, що у цьому році сливе чи вдасться заробити 1000 кор. і що певно треба буде задовольнитися 800 коронами. Економ погнав милу худобу на базар та прийшов з нею до дому; другого дня так само, а на

*) В червні 1900 року мандрувала цю Данії експедиція з 31 хліборобів з Есекса.

третій день приніс 400 кор. Так це було на плебанії. А як це виглядало у великих економіях, де зароблялися тисячі?! Як у сіромахи-хлібороба, для котрого цей ярмарок раніш був справжніми жнивами. Це й була криза. А двері Німеччини й Англії не хотіли відчинятися; отже загрожувала загальна скрута й занепад. І саме в цьому часі залунало гасло: змінити продукцію, кинутися до молочарства, закладати молочарні й вивозити масло. Що Асків мав в цьому безпосередній вплив,—це є зрозуміла річ. Каменяром цієї думки вже від довшого часу був Нільс Петерсен, бувший асківський учитель, бувший адміністратор економії Шредера, теперішній його сусід в ладелюндській хліборобській школі.

Хлібороби почувши це, не чухали чуба, не домагалися державної підпомоги, але взялися до роботи й як гриби після дощу виростали по селах червоні димарі, навипередки закладалися „andelsmlerier“—молочарські спілки,—так що їх є нині (себто майже перед 20 роками. Прим. перек.)—1025, не рахуючи приватніх молочарень. За мільйони корон почався експорт масла до Англії. Вся продукція та хліборобство почали влаштовуватися на інший зразок. Однак з експортом до Англії іноді щось гальмувалося й данці незабаром пізнали причину цього. Те, що йшло до Англії—було різноманітне; не можливо було встановлювати його якість й тому в народній господарці зроблено нову зміну однаково велику й тяжку, як перша: молочарні згуртувалися, ухвалили спільне означування якості і означили кольор данського масла, призначали контролорів, котрі мають право безоглядно виключити з торгівлі продукти, що не відповідають прийнятим умовам, влаштували спільні склади для опаккування й вивозу. І таким чином ця справа була виграна.

В елегантній англійській їдальні не сміє бракувати данського масла, яке кожний може без страху запропонувати своїм гостям навіть, не скоштувавши його, тому, що воно є солідне й певне, експортер ручається за нього, а цим експортером не є акційне товариство, не є багатий торговець, котрий скуповує молоко—в ним сам данський хлібороб. Очевидно, що інші новини в молочарстві з однаковою швидкістю поширюються серед цих поступових хліборобів, що все данське молоко буває пастеризоване, що здоровля корови провірюють туберкуліном. Саме тепер оснований велика молочарня Тріфоліом біля Гаслави, яка буде достарчати Англійцям невдовзі молоко в елегантних пів фунтових пакуночках, і розуміється відтак—саме в звязку з поступовістю данських хліборобів,—що вони не заспокоюються тим, чого досягли, але дбають про дальше побільшення зиску й дуже щедрі, як в своїх товариствах, так й з державними грошами на піддержання досвідів, які до цього потрібні. Мені довелося чути, як згаданий Петерсен з Ладелунду боронив у викладі в Аскові дуже просту, але важну

реформу: треба добре доїти й не лишати молока у вимені корови.

Данським хліборобам вдалося зробити зі своїх коров чудові молошні машини (корови, що дають 5.000-6.000 фунтів молока за рік не в такій рідкості), тим не менше справа „машинистів“ не сталася зайвою й тому питання прислужниць є для них ще більше пекучим, ніж для нас, коли беремо під увагу, яке має значіння спосіб доїння. Петерсен казав, що хазяйки не мають допустити до того, щоб в головах їх прислужниць виринула думка, чому то власне вони лише мусять клопотатися у хліві, саме тому хазяйки самі повинні йти до хліва й приймати участь в цій праці. У Петерсена також довелося мені побачити, як в недалекій майбутності Данці спроквола зроблять побут в хліві приємнішим, влаштовуючи його модерніше та з достатком повітря. В Ладелунді хлів виглядав, як порядний кінський завод, для більшої чистоти хвосты коров були легенько прив'язані до стелі, щоб не замазалися при лежанню. Що робиться деінде для піднесення способу доїння—вже говорилося.

Молоко данської корови—я мав таке вражіння—є призначене для центрофуги, а також безпечно до неї дістанеться. Бо або хлібороб належить до „Andelsmlin“—молочарської спілки, якій відає все своє молоко, або він відвозить його до молочної сусідньої економії чи хутора більшого рільника, або врешті має свою власну молочною, з паровою силою чи коловоротом, що може бути вигідним для ютландського хлібороба, що часто живе самотньо, так що доїзд до більшої молочної не легкий. В такий спосіб улаштував це і Шредер у своєму хуторі, який доставляє молоко для цілої школи. Ручних машин, яких буває повно на виставах, я там не бачив, бо людська сила в Данії не є така дешева, як на жаль у нас. Сметана здебільшого перероблюється на масло, якого селянин сам дуже часто загалом не їсть, вживаючи замість нього наполовину дешевого маргарину, котрий в Данії вироблюють надзвичайно чисто й добре.*)

Я запитував одного разу, чеського рільника—вченого хлібороба, чому він не заложить у себе дома молочної спілки. Він мені на це відповів, що у нас не має взаємного довіря. Я згодом та ніяково пояснював собі цю відповідь так, що йому певне, пригадалася історія того швабського пастора з „Fliegende Blätter“**), кому вірні парохіяне хотіли подарувати барилку вина, а саме так, що кожний мав до неї налити три рази. Тому що кожний занадто вірив у кріпкість вина, котре наллють сусіди, сталося так, що пан-отець кінець-кінцем отримав бари-

*) Широке вживання маргарину, який не мав в собі дуже потрібних для людського здоров'я складників—так званих вітамінів—не може рахуватися доцільним.

**) Відомий німецький гумористичний журнал. Прим. перек.

лку води—найзвичайнішої води. Таке саме могло статися, як що кожний селянин наливав би до центрофуги своє тепле молоко, що в ній—на випадок несовісности селян—моглоб опинитися також зібране молоко без сметани.

Тому—вся пошана для данської совісности. В Аскові моя хата не мала ключа, а до того двері не зовсім добре зачинялися, звідти треба було йти до коридору, а потім до сіней, двері яких до двору ніколи не зачинялися. Цей двір не мав а ні воріт, ані тину. Коли ми раз в ночі повертали до дому з гостини, казала мені пані Шредерова:—„Подивіться на наші тутешні ідилічні відносини: ось висить наша білизна в городі саме при дорозі, а була це дорога до поля, пів години від пруського кордону. Коли будь я ходив до дому Фейльберга за ключами від бібліотеки, йдучи через сінці та їдальню до його кабінету, ніколи ніхто не озвався, я взяв ключа й повертався... Не зважаючи однак на всю цю ідилічну совісність, я зовсім не стидався запитати спокійно Петерсена, коли він показував мені свою молочарню:—Як контролюєте якість молока вам післаного?—А він відповів, як я й очікував:—два рази на тиждень, а саме несподівано, часом навіть й в неділю. Контрольні апарати бувають або прості, на яких після раптової ротації можна прочитати відсоток товщу в молоці, або дуже делікатні. В Ладелунді мені довелося бачити біля сто проб, провірюваних ефіром, котрий капає через молоко и витягає з нього товщ, скляночки долі в гарячому піску, на горі у холодній воді так, що ефір постійно скраплюється й знову випаровує. А відтак відсоток товщу означається на делікатній вазі, котра реагує й на мільйонні долі грама.

Дуже практичне є посилення проб: дві скляночки (для сконтролювання) посилають у виверчених кусниках дерева яко зразок без ціни з портом 4 ере (10 шагів), чим оплачується вже посилка з поворотом.

Совісність і пряма контроля власне дуже добре гармонують: вони взаємно доповнюються. Тому останніми часами в Данії починають контролювати й своїх найвірніших співробітників та спільчан, яких чесність запідозрювати нам ще й в голову не прийшло: бо Данці контролюють не людей, тільки свої корови.

Контрольне товариство (Kontrolforening) злучує хліборобів певного району. Вони оплачують для себе контрольного асистента, котрий що два тижні відвідує кожний хутір, та контролює, скільки консументки рільника зіли паші. Мені доводилося бачити хліви з відділеними жолобами для кожної корови, в старих хлівах кількості зідженої паші ураховують, очевидно, приблизно,—пареважає скількість молока, даваного короною (я бачив також хліви з чорними табличками для кожної корови, де записують скількість що-дня надоєнного молока),—змірює ві-

відсоток товщу в молоці, записує далі інші цікаві дані, а на прикінці року дає членам товариства книжку, в якій записані всі данні про кожну корову: скільки має років, скільки фунтів молока надоїли протягом року, який відсоток товщу має її молоко, скільки отже корова дала масла, скільки прибуло їй на вазі, скільки вона зіла паші (яку рахують в одиницях, котрі прикладом рівняються 2 з половиною фунтам сіна або 5 фунтам соломи чи 10 фунтів буряків). Маємо тут ще рубрику про те, скільки фунтів молока треба для фунта масла, відтак на основі попередніх рубрик обчислюють скільки сот одиниць паші дало фунтів молока та масла, а з цього та з відомих коштів паші одержують врешті після одчислення вартости зібраного молока і прибутку найголовнішу рубрику:—скільки коштував фунт масла. Що до цього маємо різні цифри: 40 ерів, 50, 60, 70, 80 і всі числа між ними. Де однак числа є більші, де за фунт масла, яке продають за 90 ерів, сам хлібороб витрачує 90 ерів або 100 чи ще більше, там з милою короною є погано, вона напевне ще цьогож року опиниться у різника. Контрольне бюро переводить ще й інші обчислення, які хліборобові (а ці хлібороби мають різне число коров) уможливають ясну орієнтацію в цілім його господарстві та у вигідности певних рас то що...

Контрольні товариства є найріднішими дітьми не тільки höjskol'и, але й Аскова передовсім. У Веяні перед п'ятьма роками заложенно перше таке товариство й мав рацію Шредер, коли звернув мою увагу на характерні моменти походження цієї спілки, (що його запрохала на перші збори) та організацію її управи. Він і казав про те, кого він там зустрів, теперішнього управителя своєї економії, його попередника у своїй економії та попередника цього останнього, так що ця нова установа неначе вийшла з самого цього університету.

В близькому Ладелунді Нільс Петерсен влаштував теж курси для підготовки контрольних асистентів, таким чином цілий гурт бувших слухачів höjskol'и знайшов гарний заробіток. Тепер після пяти років ці контрольні товариства розсіяні по цілій країні. Є це інституція, без якої незабаром не обійдеться певно ні один данський хлібороб. Звертаю увагу, що це сталося за якихось пять років. Здавалося колись, що треба чотирьох поколінь, щоб якась нова реформа виборола для себе шлях серед хліборобів: перше покоління не дбає про неї, в другому одиниці починають звертати не неї увагу, в третьому—нове стає звичайним, а в четвертому—вже необхідним. Між тим в Данії було доволі пяти років, щоб така незвичайна й коштовна річ поширилася по всій країні. Це заслуга höjskol'и, сказав би Данець і доказавби це Вам майже з математичною точністю. Поль Лакур викладав, що число слухачів і абсолювентів höjskol, серед хліборобів певного віку творить 20 відсот., але поміж селянами, що управляють молочарнями та головують в моло-

чарських спілках і взагалі стоять на чолі цього чудового підприємчого руху—є не менш ніж 90 відсотків бувших слухачів höjskol.

Х.

Кооперація її самопоміч дали в молочарстві знамениті результати й не диво отже, що набутого таким робом досвіду відтак вжито однаково в інших областях. До кооперативних молочарень прибули незабаром „andelslayterier“. Данія, яка віддавна експортувала свинячу солонину та шинки, почала з новою енергією годувати свині. Зібране молоко, яке селянин відвозив в своїх баньках, в котрих привозив тепле молоко для молочарень—було чудовим пійлом, а побіч стаєнь для корів збудовано гарні й чисті хліви. Свиней б'ють у спільних різницях, а звідти вивозять також до Англії. Це творить другий з головних експортних продуктів Данії, але це друге місце—здається незабаром—дістане їх третій продукт, то—яйця.

Мені довелося бути на викладі арендатора Ульрика, котрий за свою агітацію на користь годування курей дістав привілей „Hönse-Ulrik“ (себ-то—„курячий Ульрик“—прим. перек.) Ульрик доказував, як дохідним може бути годування курей, та як його жінка приневолила точно записувати, що коштує курка й таким чином вони побачили, що на кожній зі своїх 600 курок річно заробляють по 2 корони, а це є заробіток на який може дозволити собі не лише кожний заможний селянин, але й сіромашний хлібороб. Таким чином з Данії моглоб вивозитися за мільйони яєць. Гарне слово—мільйони; зверніть увагу: бесідник намовляє до годування курок, а головним його доводом є не ці стокорони, які можна заробити на цьому для кожної одиниці, але він обчислює мільйони, які матиме з цього ціла країна.

Є це наче лекція з граматики; у нас все відмінюється перша особа: я маю втрату; друга особа: ти мені не допомагаєш; третя особа: він мене утискує. А в Данії лунає перша особа множини; ми працюємо, ми заробляємо, ми хочемо, ми маємо...

Його виклад тривав біля години, а більше ніж годину потім дискусія з цього приводу. Промовець був майже засипаний питаннями, на які охоче відповідав: а саме про те, як влаштувати курники, коли садити курок на яйця, які раси курок слід годувати... В цій дискусії приймав участь сіромашний хлібороб, як і багата землевласниця.

Подорожі Ульрика не без політичного характеру; він сам знаменитий експортер яєць бореться проти небезпеки, яка загрожув цій продукції заведенням охоронних мит, після чого не моглоб вільно привозитися американська кукурудза.

Яке вражіння викликає така людина, що мандрує майже з віча на віче, відповідає після кожних зборів на безліч листів,

витає у своїй економії що року сотні відвідуючих—і все це за для добра загалу.

Я сам був в його Софієндалу; бачив шість домиків в огороженому полі, кожний подвійний і в кожній половині біля 150 курок. Поруч кожного цього домику є власна помпа; в них зразкова чистота й практичне урядження. Я бачив селянку, чоловік якої все бурчав на її курок, а вона йому відповідала;— „Бач ось що: кожний будемо собі все записувати, й хто знає, чи не вийде так, що я зароблю більше на своїх курках, ніж ти на своїх коровах“; і дійсно сталося так, бо була це чудова жінка й ледачий чоловік. Зі збутом данських яєць—казав Ульрих—не буде зле, тому, що інші країни спроквола виключуються буцім то з конкуренції імпортними митами; лише б. Росія моглаб бути небезпечним конкурентом, але при загальному низькому стані народньої освіти там, Данці ще довго можуть бути спокійними що до цієї конкуренції.

Чуєте тут знову цю своєрідну данську логику. В Росії народи не є освіченими і будуть ще довго неосвіченими; тому курячі яйця в Росії не будуть так великі й добрі, як в Данії*) Присутні це добре розуміли без пояснювань та живо притакували; лише я чужинець мусів собі це доперва розжувати і пояснити це так. Він певно хотів сказати, що народи не вміють організуватися в спілки; яйця продають перекупкам та дуже мало, а тому при продажі до свіжих яєць додають старі яйця, пізніше знайдені в stodolі і, таким чином, обдурюють перекупщика. Цей жидівський перекупщик буде так само мало солідним, а в результаті англійський купець, що постачає яйця до панської кухні, лише один раз заризикує, щоб його покупці—лорди, при чаю, закусували поганого яйця; він радше заплатить дорожче за скриньку данських яєць, на якому є свідоцтво точности й якости, яка є для нього запорукою солідности данського хлібороба, котрий досить хитрий, щоб не ошукати купця й котрий радше сам собі накладає велику кару, аби лише утримав добру славу своїх продуктів, що гарантує йому їх збут.

Данському хліборобові, мимоходом кажучи, залежить на тому, щоб його кури несли великі яйця, бо в Данії яйця продають на вагу.

Як контролюють молоко, так само і в інших кооперативних підприємствах поводяться хлібороби, як справжні торговці, котрі часто стиснувши собі долоні, відтак підраховують полагоджені справи.

В гаслевському „Andelslayter“ і кожного тижня двох селян контролює вагу, а що є їх 400, приходить кожний на чергу раз у два роки; але вони й при переважуванню не пізнають вла-

*) Серед народів б. Росії українці вивозили найбільше курячих яєць за кордон. О. Б.

сних поросят, які можна відрізнити лише після перстенів на правому вусі.

Яйця контролюють в Софієндалі, так що сто штук їх викладають до продіркованої дошки і потім з долу нараз просвітлюють електричним світлом. Яйця непевні розбивають при двох свідках й коли вони справді зіпсовані, селянин, марка якого є на цьому яйці—платить п'ять корон, повторюю п'ять корон за кожне зіпсоване яйце. Це є кара, яку призначили собі селяне самі, якій підчиняються, щоб їх вивіз за кордон був солідний, щоб їх ретельність спонукала англійського гурмана охоче переплачувати за ці яйця в порівнянні з іншими.

ХІ.

Одного разу я запитав Шредера, чи „hedeselskab“ (геде-селскаб) має якесь відношення до höjskol; я запитував про це не так з цікавості, але скорше, як питає школяр учителя, про щось, що сам добре знає. Бо я наперед знав, що відповідь констатуватиме, що вплив höjskol під цим оглядом був чудовий. І я це знав не тому лише, що в нашій їдальні висів портрет Енріка Дальгаса майже природньої величини, але й тому, що зв'язок з höjskol'ою всього, що є в Данії нового та знаменитого, був для мене очевидним. І справді чудова є ця діяльність „hedeselskab“,—товариства за для вересковища; 200 квад. миль, отже більше майже, ніж одна пята Чех*) займали ці чорні готляндські вересковища; особливо відомі, були альгеденські „avri“ дуже пісковий неплідний ґрунт, з хемичною домішкою заліза, які повстали наслідком винищення ютландських лісів та унеможливлювали розвиток якої будь рослинності. Отже ті вересовиска, на яких вели кочевики татари—(своєрідного циганського походження)—своє невпорядковане життя.

Року 1864 почала свою працю „hedeselskab“ Енріко Дальгас сконстатував, що тут лежить новий Шлезвик, котрий можна здобути без війни й сам негайно взявся до роботи. На безплідний „аль“ навозюють маргель; були вибудовані спеціальні залізничі для довозу цього матеріялу на віддалені місця. Таким чином кусник за кусником обкrescoються старі області піску. Де було сумне вересковище, по якому блукав самотний вівчар зі своїми вівцями, там нині хвилює збіжжя, там гудуть вже гай та ліс, там пасеться худоба й появляється полохлива дика коза. І хоч доси новочасний поступ здобув щось трохи понад половину цих старих вересковищ, тим не менш з повним довір'ям очікують недалекої майбутности, коли ці вересковища зовсім щезнуть з поверхні землі. Навіть з такою певністю, що один копенгагський ботанік прохав пладу, щоб вона закупила частину їх в розмірі кількох квадратних миль та зарезервувала їх на будуче із-за цікавості досліджування флори та фауни цього вересковища.

*)Мається на думці, очевидно, передвоєнні Чехи. Прим. перекл.

Велику цю річ виконала „hedeselskab“ й ми не помилимося, коли шукатимемо в управах цього товариства, серед селян, яких воно нагороджує і премією знову й знову бувших слухачів hōjskol'i й як що Шредер був вибраний до його управи, це не сталося з причини його лісознавчих відомостей, але як прояву признання для його значіння.

Ось, казав мені Шредер підчас зїздового обїду,—показуючи мені мов *vis á vis* (того що сидить напроти вас), ось можу зараз вам показати зовсім небогатого хлібороба, котрий заліснив два морги землі.—„Отсею рукою“—додав селянин. Я вдова стільки чув—може навіть і перебільшеного—про селян, які винищують свої ліси, що мені чимало імпонував небогатий хлібороб, котрий засаджує ліс, який сіє гай, де не буде збирати, працює для своїх дітей, навіть онуків не маючи запоруки, що вони цим користуватимуться. Це свідчить про високу інтелігенцію хліборобів; правда—влада покриває кожному власникові вересковищ половину видатків на їх залісування.

ХІІ.

Це в знову ця данська засада: помагай тому, хто сам собі помагає. Завдяки цьому принципові, данський хлібороб є тим чим є й так міцно стоїть на власних ногах, Він, як король, витає тебе на своєму дворі, хоч ходить в дерев'яних черевиках, (які ззуває в сінцях)—людина без чванливости, але й без принижености, отже приблизно така, як в нас заможніший селянин. Одного в Данії не зауважує—ріжниць під цим оглядом поміж заможним хліборобом та сіромашним селянином. У всіх стрінетесь з природним добрим тоном, та з практичною інтелігенцією. Тому вони відіграють таку велику роль в законодавчих палатах, хоча міське населення Копенгаги, що складає 1/6 всього населення, своєю високою культурою могла б їх переважити. Одначе хай вам не здається, що вони творять обмежену й егоїстичну аграрну партію, котра цуралася б всіх бажань інших станів. Навпаки данський хлібороб є досить освічений, щоб не бути егоїстом; нещодавно його заслугою була чудово унормована платня учителів; він симпатизував перед роком з робітництвом, на місяць позбавленим праці; він охоче бере на літо копенгагських дітей, так що майже кожне з них знайде захист (й дістає не лише саму бараболю) на селі. Держава дає їм даровий проїзд, так, що десятки тисяч розїзджується по країні замість пару сот наших з Праги.

У великій Копенгагській молочарській спілці дивідент не може перевишувати 5 відсотків, але за те вбогі семі, яким лікар приписав вживати молока, легко дістануть молоко даром, або за половину ціни. В рідній громаді вона закладає на випадок недуги, товариства, котрі призначають доглядувачок, що ходять до хати до недужих та жінок після породу.

В політиці данський селянин вславивсь своїм відпором проти спроб порушити основні закони й своєю опорністю су-проти радикалізму; такий отже хлібороб з країни казок.

Ми маємо певне право радіти з того, що він стався та-ким, бо таким чином лише здійснилося те, про що дбала чесь-ка княжна на данському троні—Дагмара, ця Дагмара, про яку нарід заховав гарний спомин, як про ідеальний зразок короле-ви. Вони, маючи жадати для себе весільний дарунок, прохала за хлібороба. Так про це говориться в стародавній данській пісні й на підставі якої так про це співав Сватоплук Чех.*)

А тепер й друге моє прохання, королю, вислухай мене

— — — — —
Подбай, ах, подбай за хлібороба. Він в прегарному бу-динку твого царства непохитну підвалину кладе,
з мозолів своїх долонів цілий нарід годує.

Із золота тих колосів, що з ниви виростає,
Добробуту ясний промінь до всіх кутків сягає,
З нього сяйвий вінець мистецтва це сплітає,
З нього двору твоя пишність вся зростає,
З нього ж зіткана й корона твоя гарна.

За хлібороба прошу я, хліборобського роду
будучи сама галузкою; з чорної борозди
з рілі потом рук зпрацьованих скропленої,
зацвів мойому прадідові світлий скипетр влади.

*) Славний чеський національний поет; ми тут віршований цитат з його поеми Дагмара перекладаємо по-укрїнському прозою. Прим. перекл.

В И Й Ш Л И З Д Р У К У :

А. К н и ж к и:

1. Василь Доманицький. (Збірник з нагоди 15-ї річниці його смерті: статті доц. Б. Мартоса, проф. О. Лотоцького, проф. В. Коваля, М. Литвицького.) Стор. 32. портр. ціна 0.20 Дол.

2. Українська сільсько-господарська кооперація. (Збірник перший, з нагоди 10 річниці з дня засновання Центр. Укр. Сіль-Госп. Кооп. Союзу „ЦЕНТРАЛ“ статті: проф. К. Мацієвича, лект. Вікт. Доманицького, проф. В. Коваля, І. Прокопова, М. Литвицького, с бібліографія.) Стор. 130+XVIII. Портрет Миколи Левицького. Ціна 0,80 дол.

3. М. Литвицький, Сучасне становище сіль-господ. кооперації на Україні, стр. 58|XVIII, ціна 0.30 дол.

4. Проф. Краус (в перекладі доц. Бочковського. „Про данських хліборобів“ 28 стор. 0,15 дол

Б. П о р т р е т и.

а) Василь Доманицький. Чорний на крейд. папері 0,15

б) — — — на звич. папері 0,03

в) Микола Левицький. (артільний батько), листів. 0,02

Д Р У К У Ю Т Ь С Я:

А. К н и ж к и.

5. Проф. В. Коваль. „Посуха й боротьба з нею“ (біля 70 стор.) з численими малюнками і мапами ґрунтів та підсоння України.

6. Помолог В. О. Євреїнов. „Головніші питання Українського садівництва (біля 65 стор. з числен. малюнк. і 4 мапами з садівництва України.)

Г О Т У Ю Т Ь С Я Д О Д Р У К У :

А. К н и ж к и.

7. Що таке кооперація.

8. Трав'яний клин в селянському господ. України.

9. Культура ліщини.

10. Кози.

Членам товариства видання продаються по собівартости, а книгарням за звичайною книгарською знижкою.

Замовлення та гроші надсилати на адресу:

М. Lytvyckyj Ukr. Hosp. Akademie Lázně Poděbrady Č.S.R.